

SÖZLÜKÇÜLÜK TARİHİMİZE YENİ BİR HALKA
veya KARAHİSÂRÎ'NİN YOK SAYILAN ESERİ:

AHTERÎ-Yİ SAGÎR*

Mücahit KAÇAR**

Sibel MURAD***

ÖZET

Bu makale, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan bir sözlük mecmuasında yer alan Ahterî-yi Sagîr'den hareketle, Mustafa Karahisârî'nin Ahterî-yi Kebîr isimli meşhur Arapça-Türkçe sözlüğü dışında Ahterî-yi Sagîr isimli başka bir Arapça-Türkçe sözlüğünün olup olmadığı sorusuna cevap aramak üzere yaptığımız çalışmanın sonucunu paylaşmak için hazırlanmıştır. Söz konusu mecmuada Ahterî-yi Sagîr ismiyle kayıtlı olan bu sözlüğün, bir yanlışlık sonucu mu bu isimle kaydedildiği şüphesiyle TDK tarafından yayımlanan Ahterî-yi Kebîr'le karşılaştığımızda ikisinin farklı sözlükler olduğunun tespit edilmesi sonucunda biyografik kaynaklara müracaat edilmiştir. Hadâiku'l-Hakâyık Fî Tekmîleti's-Şakâyık, Keşfü'z-Zunûn ve Kâmûsu'l-A'lâm gibi klasik kaynaklarda varlığı haber verilen bu sözlüğün var olma ihtimalinin Ahterî-yi Kebîr hakkındaki DİA maddesinde ve sözlüğün TDK yayımında reddedildiği görülmektedir. Ancak yazma eser kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalarda Ahterî-i Sagîr'in şimdilik 8 nüshası tespit edilmiştir. Bu 8 nüsha da birbirleriyle aynı olup Ahterî-yi Kebîr'den farklıdır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu iki eserin Mustafa Karahisârî tarafından iki farklı Arapça-Türkçe sözlük olarak hazırlandığı neticesine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Karahisârî, Ahterî-yi Kebîr, Ahterî-yi Sagîr, sözlük.

* Makalenin Geliş Tarihi: 25 Ekim 2017 / Kabul Tarihi: 12 Kasım 2017.

** Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / mukac80@gmail.com.tr

*** Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / sibel.murad@amasya.edu.tr

Eski eserlerimizin başına gelebilecek en talihsiz olay, sadece fizikî şartlardan dolayı zamanla çürüyüp yırtılmaları değil, sağlam oldukları ve kütüphanelerde birçok nüshaları bulunduğu halde kaynaklarda zikredilmemeleri veyahut göz önünde bulunsalar ve zikredilseler bile bir türlü fark edilmemeleridir. Biyografik kaynaklarda zikredildiği ve kütüphanelerimizde de birçok nüshası olduğu halde fark edilmeyen, dahası fark edildiği halde varlığı kabul edilmeyen kıymetli eserlerimizden biri de Mustafa Karahisârî'nin *Ahterî-yi Sagîr*'idir.

Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 GÜ 28 numarada “Lügat” adıyla kayıtlı bir sözlük mecmuasında¹ yer alan sözlükler arasında *Ahterî-i Sagîr* adlı sözlüğün de bulunması, bizi bu çalışmayı yapmaya iten temel saik olmuştur. Merzifonlu İsmail bin Muhammed tarafından derlenen sekiz sözlükten oluşan 303 yapraklı bu mecmuada² üçüncü sırada 180b-273b³ sayfaları arasında yer alan ve mezkûr nüshada “Lügat-i Ahterî-yi Sagîr” ismiyle kaydedilen sözlük, nestalik hatla yazılmış olup 93 varaktan oluşmakta ve her sayfasında 19 satır yer almaktadır. Eserin sonundaki ketebe kaydında Küçük Hafız Muhammed b. İsmail tarafından H. 1190/ M. 1776-77 yılında yazıldığı kaydı bulunmaktadır.

Eserin *Ahterî-yi Sagîr* ismiyle kaydedilmiş olması, Mustafa Karahisârî'ye ait *Ahterî-yi Kebîr*'den başka Arapça-Türkçe bir sözlük bulunup bulunmadığı konusunda bizi şüpheye düşürmüştür. Mecmuada Karahisârî'ye ait olduğu aşağıda vereceğimiz Arapça mukaddimesinden belli olan *Ahterî-yi Sagîr*'i TDK tarafından yayımlanmış olan *Ahterî-yi Kebîr*'le⁴ karşılaştırdığımızda Karahisârî'nin *Ahterî-yi Sagîr* adlı bir başka eseri olabileceği ihtimali üzerinde durduk. Önce iki sözlüğün giriş kısımları karşılaştırılmış ve *Ahterî*'nin meşhur sözlüğü *Ahterî-yi Kebîr* hakkında kaynaklarda bilinenin dışında bir bilgi olup olmadığına yoğunlaşarak bu konuda yapılmış çalışmalara göz atılmıştır.

¹ Bu sözlük mecmuası Sibel Murad ve Irmak Kaçar tarafından 4-7 Ekim 2017 tarihinde gerçekleşen “Uluslararası Amasya Sempozyumu”nda, “Merzifonlu İsmail Bin Muhammed'e Ait Arapça-Farsça-Türkçe Sözlükler Mecmuası” başlıklı bildiride tanıtılmıştır.

² İsmail b. Muhammed, *Lügat*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 GÜ 28, s.5b-308a.

³ Mecmuada her bir eser 1a sayfasından yeniden başlatılmaktadır. Bizim belirttiğimiz sayfa aralıkları, eserin mecmuadaki gerçek sayfa aralığıdır.

⁴ Ahmet Kırkkılıç- Yusuf Sancak, *Ahterî-yi Kebîr*, Ankara, TDK Yayınları, 2017.

Ahterî-yi Kebîr, Muslihuddin Mustafa el-Karahisarî/Ahterî Mustafa Efendi (öl. H. 968/M. 1560-1561) tarafından H. 952/M. 1545 yılında yazımı tamamlanan yaklaşık 40.000 kelimededen oluşan Arapça-Türkçe bir sözlüktür.⁵ Bazı kaynaklarda Ahterî'nin bahsi geçen bu sözlüğünün dışında başka sözlükleri olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki "Ahterî" maddesinin yazarı Hulusi Kılıç tarafından bu bilgiler reddedilmiş ve kaynaklarda Ahterî'ye ait "kebîr" dışında "evsat, sagîr" olmak üzere iki sözlüğün daha olduğu düşüncesinin "kebîr" sıfatından kaynaklanan bir "çağırışım" olduğunu söylemiştir:

"Ahterî'nin diğer Arapça-Türkçe sözlüklerden daha fazla tutulması, "kebîr" (büyük) sıfatıyla anılmasına sebep olmuştur. Bu durum bazı yazarlarda, Ahterî'nin bir de "sağîr" (küçük) ve "evsat" (orta) boylarının mevcut olduğu zannını uyandırmıştır. Fakat eldeki yazma nüshalar arasında hiçbir fark bulunmaması ve ayrıca muhtelif baskıların daima aynı hacimde yapılmış olması bu görüşü çürütmekte ve bunun "kebîr" sıfatından kaynaklanan bir yanlış çağırışım olduğunu ortaya koymaktadır."⁶

Var olduğu iddia edilen sözlüklerin, *Ahterî-yi Kebîr*'in farklı farklı nüshaları olduğunu ifade eden Kılıç'ın reddettiği bilgilerin bulunduğu kaynaklar, *Hadaıku'l-Hakâyık fi Tekmîletü'ş-Şakâyık*, *Keşfü'z-Zünûn ve Kâmûsu'l-A'lâm* gibi rağbet edilen klasik müracaat eserleridir. Prof. Dr. H. Ahmet Kırkkılıç ve Prof. Dr. Yusuf Sancak da yayımladıkları *Ahterî-yi Kebîr*'in girişinde Kılıç'ın ifadelerine katıldıklarını şöyle belirtirler:

Hadaıku'l-Hakaik fi Tekmîleti'ş-Şakâik'ta eserin, *uzatma ve düzeltmelerle ekber, evsat ve Ahterî-yi Sagîr* şekillerinde üç nüsha olarak; *Kamusü'l-alam'da* ise eserin *Sagîr ve Kebîr, Keşfü'z-zünun'dasugra ve kübra* şekillerinde iki nüsha olarak düzenlendiği ifade edilmektedir. *Türk Ansiklopedisi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Büyük Larousse; Hadika ve Kamusü'l-A'lâm'daki* bilgilere dayanarak *Ahterî'nin orta ve küçük ölçekteki şekillerinin bulunduğunu kaydetmekte ise de Hulusi Kılıç'ın TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki makalesinde yaptığı doğru tespitle eldeki yazma*

⁵ Hulusi Kılıç, "Ahterî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 184.

⁶ Hulusi Kılıç, *a.g.m.*, s. 184-185.

*nüshalar arasında fark bulunmaması, çeşitli baskılardaki kelime miktarının aynı olması bu görüşü çürütmekte ve bunun, eserin adındaki Kebîr sıfatından kaynaklandığını, eserin küçük, orta, büyük diye üç değişik şeklinin olmadığını göstermektedir.*⁷

Fakat bahsi geçen yazarların *Ahterî-yi Sagîr*'in olamayacağını dair görüşlerinin eserin yazma nüshalarının dikkatle araştırılmamasından kaynaklanan bir tespit olduğu anlaşılmaktadır. Esasen Hulusi Kılıç'ın iddia ettiği, Kırkkılıç ile Sancak'ın da katıldığı görüş, *Ahterî-yi Sagîr* adlı farklı bir eserin olmadığını değil, *Ahterî-yi Kebîr*'in nüshalarının birbirlerine benzerliğini ortaya koyar mahiyettedir. Aktardığımız ifadelerinden hareketle adı geçen araştırmacıların *Ahterî-yi Sagîr*'in herhangi bir nüshasıyla karşılaşmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca, geleneğe baktığımız zaman, eser telif eden yazarların tevazu gösterme eğilimi ve kendi eserlerine durup dururken “kebîr” ismi vermelerinin sık rastlanan bir durum olmadığını dikkate aldığımızda, eserine böyle bir isim veren müellifin bunu eserin “sagîr” versiyonunun da olduğuna gönderme yapmak için kullanma ihtimalinin daha yüksek olduğunu görürüz.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, öncelikle yukarıda sözünü ettiğimiz klasik kaynaklarda *Ahterî-yi Sagîr*'e dair söylenenler sunulacak, kütüphanelerde yaptığımız taramalar sonucunda elde ettiğimiz *Ahterî-yi Sagîr* nüshaları-gösterilecek, yazımıza konu olan *Ahterî-yi Sagîr* nüshası ile TDK tarafından neşredilen *Ahterî-yi Kebîr* karşılaştırılacak, nihayet Karahisarî'nin *Ahterî-yi Sagîr* adlı muhtasar bir sözlüğünün mevcudiyeti sonucu bilim dünyasıyla paylaşılacaktır.

Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-Zünûn*'un I. cildindeki “Ahterî” maddesinde konuyla ilgili şunu kaydeder:

Ahterî “Şanslı”: Bu kelime Muslihu'd-dîn Mustafâ b. Şemsi'd-dîn el-Karahisarî'nin lâkabıdır, bu kelime tamlanamı ortadan kaldırılarak dil konusundaki tanınmış kitabının adı olarak kullanılır, büyük ve küçük olarak iki nüshası vardır, her ikisi de Türkçedir, batı düzenine göre birinci ve ikinci harf gözetilerek yazılmıştır, bu kitap kabul edilmiş,

⁷ Ahmet Kırkkılıç- Yusuf Sancak, *a.g.e.*, s.18.

*halk arasında elden ele dolaşan bir kitaptır, bu zat Sultan Süleymân Han döneminin adamlarındandır.*⁸

Şemseddin Sami ise *Kâmusu'l-A'lâm*'ın ikinci cildindeki Ahterî madde-sinde, Ahterî'nin sözlüğünü büyük ve küçük iki sözlük olarak hazırladığını şöyle ifade etmiştir:

*Ahterî (Mustafâ bin Şemseddîn Karahisârî): Kânûnî Sultân Süleymân devri ulemâsından olup Kütahya'ya giderek ba'zı medreselerde tadrîs-i ulûmla meşgûl bulunmuş ve 968 târîhinde vefât etmiştir. Ekser 'ulûmda ve ale'l-husûs edebîyyât-ı Arabîyye ve ilm-i lûgatde yed-i tûlâ sâhibi idi. Müellifin ismiyle ya'nî "Ahterî" unvânıyla meşhûr Arabîden Türkçe'ye bir muhtasar lûgat kitâbı yazmış ve "Sagîr" ve "Kebîr" olarak iki kut'ada tertîb etmiştir.*⁹

Nev'izâde Atâyî, *Hadâyîku'l-Hakâyık Fî Tekmîleti's-Şakâyık*'ta Kâtip Çelebi ve Şemseddin Sami'den farklı olarak Ahterî'nin büyük, orta ve küçük olarak üç sözlüğünün bulunduğunu söylemiştir:

*El-Mevlâ Mustafâ bin Şemseddîn (Ahterî): Meşhûr olan Türkî lûgatı tertîb idüp gâh tatvîl ü gâh tehzîb itmekle "Ekber" ve "Evsat" ve "Asgar" nâmı ile üç nüsha etmiştir.*¹⁰

Görüldüğü üzere, klasik kaynaklarda Mustafa Karahisârî'nin *Ahterî-yi Kebîr* dışında bir de *Ahterî-yi Sagîr*'i olduğu kaydedilmekte, hatta Nev'izâde Atâyî, bir de *Ahterî-yi Evsat*'ının olduğunu haber vermektedir.

Mukayesede öncelikle *Ahterî-yi Kebîr* ile *Ahterî-yi Sagîr*'in Arapça mukaddimleri karşılaştırıldı. Aşağıda da metinlerini verdiğimiz mukaddimelerde görüleceği üzere Karahisârî, *Ahterî-yi Kebîr*'de Arapça öğrenmenin âlimler tarafından çok tavsiye edildiği ve bu ilme rağbet edildiği için bu eseri yazmak istediğini ifade ederken, *Ahterî-yi Sagîr*'de sıradan halkın Arapça ve Farsça yazılmış olan temel ve muteber kitapları anlamadığını ve Türk

⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn* (Çev: Rüşti Balcı), C.1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 77.

⁹ Şemseddin Sami, "Ahterî", *Kamusu'l-A'lâm*, İstanbul 1889, II, s. 803.

¹⁰ Suat Donuk, *Hadaikü'l-hakaik fî Tekmîleti's-Şakaik Nev'izâde Atayî'nin Şakaik Zeyli*, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2017, II, s. 288.

halkının bu temel eserleri anlamalarını sağlamak için bu eseri yazdığımı ifade eder.

Ahterî-yi Kebîr'de kaynak olarak Arapça temel ve meşhur sözlükler olan *Sihâhu'l-Cevherî*, *Düstûrî'l-Lüga*, *Mücmelü'l-Lüga*, *Mugribü'l-Lüga* ve *Müttekaddime*'den yararlandığını ve sözlüğünü bu seçkin eserlerden derlediği sözcüklerden oluşturduğunu ifade eden Karahisarî, *Ahterî-yi Sagîr*'i ise rağbet edilen, güvenilen Arapça kitaplardaki temel Arapça sözcüklerden meydana getirdiğini söyler. İki sözlüğün giriş kısımlarındaki benzerlik ise bu bölümün benzer dua ifadeleriyle bitirilmesi ve benzer cümle yapılarının kullanılmasıdır. İki girişte de “Mustafa Karahisarî der ki” ifadesi geçmektedir:

<i>Ahterî-yi Sagîr</i> 'in Mukaddimesi	<i>Ahterî-yi Kebîr</i> 'in Mukaddimesi
<p>بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي تَحْيَتُ فِي سَرَادِقَاتِ جَلَالِهِ غَايَاتِ عُلُومِ الْعُلَمَاءِ وَغَرَقَتْ فِي بَحَارِ الْوَهْمِيَّةِ نَهَايَاتِ عُقُولِ الْعُقَلَاءِ وَعَجَزَتْ عَنِ ادْرَاكِ كُنْهِهِ وَ حَقِيقَتِ ذَاتِهِ أَوْهَامِ الْحُكَمَاءِ الْعَفْوَالِ الَّذِي يَجَاوِزُ عَنِ الْعَمْدِ وَالْحَطَاءِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ الشَّرْكِ مَنْ يَشَاءُ الْحَيَوَانَ وَالصَّلَاةَ وَ السَّلَامَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ خَاتَمِ الْأَنْبِيَاءِ وَ عَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ الْأَصْفِيَاءِ وَبَعْدَ قَالَ الْفَقِيرِ الْحَقِيرِ الضَّعِيفِ الْمَذْنُوبِ الْمَحْتَاجِ النَّحِيفِ إِلَى رَحْمَتِهِ رَبِّهِ الْغَنِيِّ اللَّطِيفِ مُصْطَفَى بْنِ شَمْسِ الدِّينِ الْقَرِهِ حِصَارِي الشَّهِيرِ بِالْإِخْتِرَى عَفَى عَنْهُمَا الْبَارِي لِمَارَاتِ أَكْثَرِ الْكُتُبِ الْمَعْتَبَرَةِ مِنْ مَصْنُوفِ الْمَشَايخِ مَدْوُونَةِ بَلْغَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَالْفَارَسِيَّةِ أَرَدْتُ أَنْ أَجْمَعَ مِنْهَا فِي تِلْكَ الرَّسَالَةِ بِالنَّمَاسِ بَعْضَ الْإِخْوَانِ كَلِمَاتِ عَرَبِيَّةٍ عَلَى تَرْتِيبِ حُرُوفِ التَّهْجِيِّ وَلكل حَرْفٍ بَابٌ مُسْتَقِيلٌ وَلكل بَابٍ إِضْرَافٌ عَلَى عَدَدِ الْحُرُوفِ فَضَلَّ فَسَّرْتُ مَعَانِيَهَا وَقَرَّرْتُهَا بِلِسَانِ أَهْلِ هَذِهِ الدِّيَارِ لِيَسْتَهْلَ عَلَيْهِ الْمُطَالَعَةُ وَالْفَهْمُ بِلَا اسْتِفْسَارٍ فَالْمُسْتَوَلُ مِنْ اللَّهِ الْمَلِكِ الْعَلَامِ أَنْ يَسْتَعْفِفَ بِهَا الْخَاصُّ وَالْعَامُّ قَرِيبٌ مَجِيبٌ</p>	<p>بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي شَرَفْنَا بِالنُّطْقِ وَالْبَيَانِ وَفَضَّلَنَا بِالْفَصَاحَةِ وَالتَّبْيَانِ وَرَزَقَنَا الْإِهْتِدَاءَ إِلَى تَمْيِيزِ اللُّغَاتِ وَاللِّسَانَ الَّتِي يَمْتَازُ بِهَا الْإِنْسَانُ عَنِ سَائِرِ الْحَيَوَانَ وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمَبْعُوثِ بِالْمُعْجَزَاتِ وَالْبِرِّ هَانَ وَ عَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ الَّذِينَ إِضْرَافُ بِهِمْ سُنَنِ الْحَقِّ وَ أَنْمَحَى الْبَطْلَانَ (وَبَعْدَ) قَالَ الْعَبْدُ الْفَقِيرُ الضَّعِيفُ إِلَى رَحْمَةِ رَبِّهِ اللَّطِيفِ مُصْطَفَى بْنِ شَمْسِ الدِّينِ الْقَرِهِ حِصَارِي الشَّهِيرِ بِالْإِخْتِرَى عَفَى عَنْهُمَا الْبَرِّ الْبَارِي لَمَّا رَأَيْتُ رَغْبَةَ الْعُلَمَاءِ فِي دَرَكِ الْمَعَانِي النَّقْلِيَّةِ وَالْعَقْلِيَّةِ إِلَى مَعْرِفَةِ اللُّغَاتِ الْعَرَبِيَّةِ كَثِيرَةٍ وَ أَحْتِيَاجِهِمْ إِلَيْهَا شَدِيدَةٍ أَرَدْتُ أَنْ أَجْمَعَ فِي هَذِهِ الْأَوْرَاقِ كَلِمَاتٍ عَرَبِيَّةٍ مِمَّا كَثُرَ وَقُوعُهَا وَعَسَّرَ عُثُورُهَا فَالْتَقَطْتُهَا مِنْ صَحَاحِ الْجَوْهَرِيِّ وَالدِّسْتُورِ وَ التَّكْمَلَةِ وَالْمَجْمَلِ وَالْمَغْرَبِ وَالتَّمَقِّدَةِ وَغَيْرِ هَؤُلَاءِ الْمَصْنُوفَاتِ الْمَعْتَبَرَاتِ فِي فَنِّ الْإِضْرَافِ وَ اللُّغَاتِ وَرَتَّبْتُهَا عَلَى الْبَوَابِ وَالْفُصُولِ بَعْدَ حُرُوفِ التَّهْجِيِّ وَالْأَصُولِ بَانَ يَكُونُ لِكُلِّ حَرْفٍ بَابٌ وَلكل بَابٍ بِاعْتِبَارِ مَا بَعْدَ الْإِضْرَافِ فَفُصُولٌ وَ فَسَّرْتُ مَعَانِيَهَا وَقَرَّرْتُهَا بِلِسَانِ أَهْلِ هَذِهِ الدِّيَارِ لِيَسْهَلَ عَلَيْهِمُ الْمَطَالَعَةُ وَالْفَهْمُ بِلَا اسْتِفْسَارٍ وَ الْمُسْتَوَلُ مِنْ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ الْعَلَامِ أَنْ يَنْفَعَهَا الْخَاصُّ وَالْعَامُّ وَهُوَ الْمَوْفُوقُ لَلْإِضْرَافِ وَالْمَيْسِرُ لَلْإِضْرَافِ خَتَمْتُ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ وَبِهِ نَسْتَعِينُ أَنَّهُ قَرِيبٌ مَجِيبٌ</p>

Bütün hamdler, âlimlerin ilimlerini kendisinin yüceliğinin sarayının perdeleri karşısında hayrete düşüren, akıl sahiplerinin akıllarını kuruntu denizlerinde boğan, hükemâyı kendisinin zatının hakikatini ve aslını öğrenmek konusunda âciz bırakan Allâh'a aittir. O Allâh ki her türlü hata ve kötü amele rağmen kullarını affeder.

Salat ve selam da son peygamber olan Hz. Muhammed'e (sav) ve onun âl ve ashabınadır.

Ben Mustafa Karahisarî, gördüm ki muteber kitapların çoğu ve büyüklerin önemli eserleri Farsça ve Arapça dilinde yazılmıştır. Ben de bu eserlerden seçme yapmak yoluyla kardeşlerime Arapça kelimelerden oluşan ve bütün harflerden seçilmiş olan bâblar ve fasıllar şeklinde düzenlenmiş olan bir kitap yazayım ve sonra bu sözlüğün anlamlarını bu diyarın insanların dili ile açıklayayım ki insanlar sıkıntı yaşamadan bu kitapları kolayca anlayıp mütalaa etsinler. Rabbimden niyaz ederim ki sıradan insanlar da seçkin insanlar da bu eserden faydalansınlar.¹¹

Bütün hamdler, bizi konuşma ve beyanla şereflendiren fesahat ve güzel konuşma ile üstün kılan ve insanları, lügatleri ve dilleri ile diğer hayvanlardan ayrılma kabiliyeti ile seçkin kılan Allah'adır (cc).

Salat ve selam mucizeler ve delillerle gönderilmiş efendimiz Hz. Muhammed'e (asv) ve onun doğru yolların kendileri vesilesiyle aydınlanıp batılların ortadan kalktığı âl ve ashabınadır. Lütuf sahibi Rabb'ine muhtaç, fakir ve zayıf kul Ahterî diye meşhur Mustafa bin Şemsiddin el-Karahisarî (iyilik sahibi yaratıcı, ikisini de affetsin) ilim adamlarının nakli ve akli manaları anlamada Arap dilini öğrenmeye rağbetlerinin çok ve buna ihtiyaçlarının fazla olduğunu görünce bu sayfalar içinde çokça ortaya çıkan ve ulaşılması güç olan Arapça kelimeleri bir araya getirmek istedim. Dolayısıyla bu kelimeleri Sıhah-ı Cevherî, Düstur, Tekmile, Mücmel, Mugrib, Mütেকadime vb. kelime ve lügat (sözcük bilimi) sahasındaki seçkin eserlerden derledim. Onları hece ve kök harflerine göre her harfin bir babı, her babın da fasılları olmak üzere bab ve fasıllara ayırdım. Bunların anlamlarını tekrar açıklanmaya ihtiyaç duymaksızın mütalaa etmeleri ve kolay anlamaları için bu memleket halkının diliyle açıklayıp tespit ettim.

Aziz, alim ve 'allâm olan Allah'tan istediğim, bu kitaptan halkın ve seçkinlerin faydalanmasıdır. Tamamlamaya muvaffak kılan ve bitirmeyi kolaylaştıran da odur. Yalnız ona tevekkül ettim ve yalnız ona yöneldim.

¹¹ Bu bölüm tarafımızca tercüme edilmiştir.

	Yalnız ondan yardım isteriz. Çünkü o bize yakın ve dualarımıza icabet edendir. ¹²
--	--

Ahterî-yi Sagîr'in Nüshaları ve Ahterî-yi Kebîr İle Karşılaştırılması

Kütüphanelerimizde *Ahterî-yi Sagîr*'in yukarıda bahsi geçen mecmuada yer alan nüshasından başka nüshaları olup olmadığına dair yaptığımız araştırmalar neticesinde Türkiye kütüphanelerinde 7 adet *Ahterî-yi Sagîr* nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan 6 tanesinin istinsah tarihi kaydedilmişken 1 tanesinin sonunun eksik olmasından dolayı istinsah kaydı bulunmamaktadır. Bu nüshalar üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda *Ahterî-yi Sagîr* ismiyle kaydedilen bütün eserlerin giriş bölümlerinden muhtevalarına kadar birbirleriyle uyumlu oldukları halde hepsinin *Ahterî-yi Kebîr*'den ciddi farklılıklar gösterdiğini tespit ettik. Karşılaştığımız *Ahterî-yi Kebîr* nüshalarının hepsinin¹³ TDK tarafından neşredilmiş nüshayla aynı olması da bu iki eserin tamamen farklı olduklarını ve Karahisârî'nin sözlüğünü “kebîr” ve “sagîr” şeklinde iki farklı usulde hazırladığını gösteren önemli bir işaret olarak önümüzde durmaktadır.

Ahterî-yi Sagîr'in nüshalarına bakıldığında Manisa'da bulunan H. 956/M. 1548 tarihli nüshanın Mustafa Karahisârî'nin henüz hayatta olduğu (ö. H. 968/M. 1561) bir tarihte yazıldığı görülmektedir. *Ahterî-yi Kebîr*'i 1545 yılında yazan Mustafa Karahisârî'nin *Ahterî-yi Sagîr*'ini 1545'ten hemen önce veya sonra yazdığını tahmin ediyoruz. Bu durumda bu nüshanın kıymeti daha iyi anlaşılmaktadır. Aşağıda, elimizdeki *Ahterî-yi Sagîr* nüshaları istinsah tarihlerine göre en eskiden başlanarak tanıtılmıştır:

1. *M Nüshası*: Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 3051-numarada kayıtlı olan bu nüsha, Süleymân b. Mustafâ tarafından H. 956/M. 1548 tarihinde Edirne'de istinsâh edilmiştir. Nesih hatla kaleme alınan bu nüsha, 171 varaktan oluşmakta olup her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Manisa Nüshası, *Ahterî-yi Sagîr*'inelimizdeki en eski nüshasıdır.

¹² Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, *a.g.e.*, s.25.

¹³ www.yazmalar.gov.tr adresinde 300'ün üzerinde Ahterî-yi Kebîr nüshası mevcut olup bunların da yarısından fazlası çevrimiçi olarak görüntülenip incelenebilmektedir. Tarafımızca bu nüshaların herbirinin başlangıç sayfaları tek tek incelenmiştir.

2. *S1 Nüshası*: Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 4650 numarada kayıtlı olan bu nüsha, Filibeli Ahmed b. Hüseyin tarafından H. 24 Ramazan 968/M. 8 Haziran 1561 tarihinde istinsah edilmiştir. Talik hatla kaleme alınan bu nüsha, 201 varaktan oluşmakta olup her sayfada 21 satır bulunmaktadır.
3. *N1 Nüshası*: İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi TY04017-494.35-3 numarada kayıtlı olan bu nüshanın müstensihî belli değildir. Nüsha H. 968/M. 1561 tarihinde istinsah edilmiştir. Talik hatlak aleme alınan bu nüsha, 188 varaktan oluşmakta olup her sayfada 27 satır bulunmaktadır.
4. *A Nüshası*: Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 03 Gedik 17528 numarada kayıtlı olan bu nüshanın müstensihî belli değildir. Nüsha H. 970/M. 1562 tarihinde istinsah edilmiştir. Nesih hatla kaleme alınan bu nüsha, 210 varaktan oluşmakta olup her sayfada 17 satır bulunmaktadır.
5. *S2 Nüshası*: Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Bölümü 635 numarada kayıtlı olan bu nüshanın müstensihî belli değildir. Nüsha H. Rebiülevvel 982/M. Haziran 1574 tarihinde istinsah edilmiştir. Talik hatla kaleme alınan bu nüsha, 232 varaktan oluşmakta olup her sayfada 19 satır bulunmaktadır.
6. *N2 Nüshası*: İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi TY04017-1895181.1 numarasıyla kayıtlı olan bu nüshanın müstensihî belli değildir. Nüsha H. 25 Muharrem 1063/M. 26 Aralık 1652 tarihinde istinsah edilmiştir. Talikhatla kaleme alınan bu nüsha, 188 varaktan oluşmakta olup her sayfada 27 satır bulunmaktadır.
7. *V Nüshası* : Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi 55 Vezirköprü 803 numarada kayıtlı olan bu nüsha son dan eksik olduğu için nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Nesih hatla kaleme alınan bu nüsha, 303 varaktan oluşmakta olup her sayfada 19 satır bulunmaktadır.

İki sözlüğü içerdikleri kelimeler ve kelimelerin açıklamaları bakımından karşılaştırdığımızda aşağıdaki tablolarda gösterilen farklar tespit edilmiştir:

Ahterî-yi Sagîr'de yer alan madde başlarının neredeyse tümü *Ahterî-yi Kebîr*'de de yer almaktadır. *Ahterî-yi Sagîr*'de olup da *Ahterî-yi Kebîr*'de yer

almayan çok az madde bulunmaktadır. Aşağıda öncelikle iki sözlükte de yer alan maddelerle ilgili tespitler sunulacaktır.

- *Ahterî-yi Sagîr*'de yer alan maddelerin bazıları *Ahterî-yi Kebîr*'de daha ayrıntılı açıklanmıştır:

<i>Kelime</i>	<i>Ahterî-yi Sagîr</i>	<i>Ahterî-yi Kebîr</i>
İbânet (ابانة)	Âşikâre eylemek	Irak etmek ve ayırmak ve izhâr etmek. يقال ابان امرأته (Karısını ayırdı, uzaklaştırdı) و ابعدھا اذا فارقتها (bir şeyi açıkladı, ortaya çıkardı) و ابنته ای و ابنته ای اوضحته و بيئته (bir şeyi açıkladım, beyan ettim)
Ebyaz (ابيض)	Ak nesne	Ak nesne. Müennesinde <i>beyza</i> ve cem'inde <i>bîz</i> derler ki kesr-i bâ ile ve kılıca dahi <i>eb Yaz</i> derler; seyf gibi.
İbrîk (ابريق)	Emzükli bardak. Cem'inde <i>ebârik</i> derler.	Emzikli bardak. Cem'i ebârik gelir. Fârişiden muarrebdir. Ve dahi ziyâde iyi bir kılıca <i>ibrîk</i> derler.
İbrî (ابري)	İğne.	İğne düzücü ve iğne satıcı
Ebka' (ابقع)	Ala karga.	Ala karga ki kara ile ak alaca ola. كما يقال هو الغراب الذي فيه سواد و بياض (Nitekim "o kendisinde siyahlık ve beyazlık olan (alaca) kargadır" denir.)
Bârih (بارح)	Issı yel	Şiddet ve ıssı yel; rîh-i hârre manasına. Cem'i <i>bevârih</i> gelir. Ve dahi <i>bârih</i> şu hayvana derler ki sana solın döndüre. Sağın döndürene <i>sânih</i> derler.
Serb (ثرب)	helâk	Helak olmak ve fasit olmak. Şu yağ ki karın ve bağırsakları kaplamış ola. Cem'i sürüb gelir.
Kust (قسط)	Topalak dedikleri ot	Topalak dedikleri ot ki birkaç nevi'dir. Bir nevi hediyedir ki siyâh rengi olur, hafif olur. Ve ta'mı tatlı olur. Ve bir nevi Şâmîdür. Levnişimşâd ağacı rengine benzer. Hûb rayıhası olur. Ve bir nevi dahi ak olur ve hoş rayıhası olur. Ama ta'mı acı olur. Buna <i>kust-ı bahrî</i> derler.

Kuş'amân (قشعمان)	Erkek büyük kerkese	Nisveden ve ricâlden yaşlı, koca kimse, <i>müsinn</i> gibi. Cem'i kaşâ'im gelir. Ve dahi erkek büyü kerkese <i>kuş'amân</i> derler.
Hacm (حجم)	Devenin ağzını bağlamak.	Isırmasın diye devenin ağzını bağlamak. Ve dahi hacamât etmek ve her nesnenin cesedi ve cüssesi ve miktarı.
Hışâş (خشاش)	Yular ki davar başına vururlar	Başı küçürek adam ve başı küçürek yılan ve deve burnuna geçirdikleri burunduruk ve tuyurdan ve devvâb-ı arzdan dimağı olmayan ve çuval.

- *Ahterî-yi Sagîr*'de yer alan maddelerin bazıları *Ahterî-yi Kebîr*'de yer alan maddelerden daha ayrıntılı açıklanmıştır:

<i>Kelime</i>	<i>Ahterî-yi Sagîr</i>	<i>Ahterî-yi Kebîr</i>
İbtihâl (ابتهاال)	Zârlığla du'â kılmaklık ve birbirine lanet etmek	Tazarru ve zarılık eylemek.
İbrâ' (ابراء)	Hasta iyi olmak ve bîzâr eylemek ve birbirinden geçmek	Beri etmek ve hasta iyi olmak

- *Ahterî-yi Sagîr*'de yer alan maddelerin bazıları *Ahterî-yi Kebîr*'de madde başı olarak yer almamakta, ancak başka madde başı kelimelerin alt maddeleri olarak geçmektedir.

<i>Kelime</i>	<i>Ahterî-yi Sagîr</i>	<i>Ahterî-yi Kebîr</i>
Ebkâr (ابكار)	Cem'-i <i>bikr</i> . Ke-eshâr cem'-i <i>sihr</i> .	<i>Bikr</i> (بكر): Genç sığır ve er görmedik kız. Cem'i ebkâr gelir.
Ebrâr (ابرار)	Cem'-i <i>birr</i> . Bi'l-feth sıfatun müşebbehe recül-i şerîf	<i>Berr</i> (بر): iyi sâlik kişi manasına sıfat-ı müşebbedür. Cem'i <i>ebrâr</i> gelir.
Zaby (ظبي)	Geyik didükleri cânver. Cem'inde <i>zıbâ</i> ve <i>ezabb</i> dirler.	<i>Zaby</i> (ظبي): geyik dedikleri canavar. Cem'i <i>ezb</i> ve <i>zubyiy</i> gelir. Dişisine <i>zabyet</i> dirler. Cem' feth ile <i>zabeyât</i> gelir.
Zabyet: (ظبيت)	Dişi geyik. Cem'i zabeyât gelir.	والظبية جهاز المرأة و حياء الناقة (zabyet kadının çeyizi, devenin hayası, gümüş kasesi demektir.)
Zabiye (ظبييه)	Gümüş kesesi	

- *Ahterî-yi Kebîr*'de yer alan maddelerin bazıları *Ahterî-yi Sagîr*'de sadece Arapça olarak açıklanmıştır.

<i>Kelime</i>	<i>Ahterî-yi Sagîr</i>	<i>Ahterî-yi Kebîr</i>
İbâz (اباض)	الحبل الذى يشد به رسخ البعير	Deve ayağın bağladıkları ip
İbâziyye (اباضية)	فرقة من الحوارج	Havâricden bir cemâat
Ebvâ' (ابواء)	اسم المكان بين مكة والمدينة	Medîne ve Mekke şerre-fallâhute'âlâ arasında bir yer
Ebb (اب)	موضع له بنات كثيرة	Mer'a ki otu çok yer
Ebrak (ابرق)	ارض ذات حجارة مختلفة وقيل ارض فيها حجارة و رمل و طين مختلفة و كل شئ فيه لونان فهو ابرق	Şu yere derler ki onda kum ve taş balçık karışmış ola. Ve her nesne ki onda iki levn ola ibrik derler.
Nezâl (نزال)	امتياز الفريقين فى الحرب نزال كلمة موضوعة موضع انزل	İki tâife birbirinden ayrılıp mûmtaz olmak. كلمة موضوعة موضع انزل

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *Ahterî-yi Sagîr*'de yer alan madde başlarının neredeyse tümü *Ahterî-yi Kebîr*'de de yer almaktadır. Ancak *Ahterî-yi Sagîr*'de olup da *Ahterî-yi Kebîr*'de yer almayan bazı maddeler de tespit edilmiştir. Aşağıda şimdilik tespit edebildiğimiz bazı maddeler verilmiştir:

- İbrîz (ابريز) : hâlis, sâfi altun
- Cess (جسّ) : tamam olmuş boy
- Hadce (حدجة) : karga dölegi dedikleri ki meşhûrdur. Cem'inde hadec gelür.
- Dâ'u'l-fil (داع الفيل) : incik şişmek
- Dâ'u's-sa'leb (داع الثعلب) : saç ve sakal dökülmek.
- şa' rû'l-ḥay (شعر الحى) : baldırı karadedükleri ot ki kayalarda, gölgeli yerde biter.
- Zâhir (ظاهر) : gâlib
- Zu'ûr (ظهور) : dâyelik etmek
- Aysûm (عيسوم) : filin ve sırtlanın dişisi. Cem'inde ayâsîm dirler.

Ahterî-yi Sagîr'i *Ahterî-yi Kebîr* ile karşılaştırdığımız bu bölümde dikkatimizi iki husus çekmektedir. Birincisi *Ahterî-yi Kebîr*, isminden de beklendiği gibi madde başı kelimelerle ilgili olarak çok daha fazla açıklama barındırmaktadır. Diğer dikkat çeken husus ise *Ahterî-yi Sagîr*'de neredeyse her 3-4 Arapça maddenin birinin açıklamasının yine Arapça olarak verilmesidir. Her ne kadar *Ahterî-yi Sagîr*'in mukaddimesinde, sözlüğün temel Arapça eserleri okuyacakların bu eserleri anlayacak kadar Arapça bilmeleri için hazırlandığı söylenmekteyse de bahsi geçen iki husus, bize *Ahterî-yi*

Sagîr'in daha üst seviyede eğitim almışlar için hazırlandığı izlenimi vermektedir.

Ahterî-yi Sagîr'in *Ahterî-yi Kebîr*'in bir özeti olarak mı hazırlandığı yoksa Karahisarî'nin *Ahterî-yi Sagîr*'i önce bir özet versiyon şeklinde hazırlayıp daha sonra bunu *Ahterî-yi Kebîr* olarak mı geliştirdiği şeklindeki soru ve şüphelerimize bu aşamadaki inceleme ve araştırmalarımıza göre cevap veremiyoruz.

S o n u ç

Mustafa Karahisarî tarafından farklı Arapça sözlüklerden derlenip kaleme alınması ve kelimelerin kök harflerine göre değil de Arap alfabesine göre alfabetik olarak sıralanmasıyla Arapça-Türkçe sözlükler içinde haklı bir şöhret kazanan *Ahterî-yi Kebîr*'in bir de *Ahterî-yi Sagîr* versiyonunun olma ihtimaliyle yaptığımız araştırmalar neticesinde böyle bir sözlüğün de var olduğu tespit edilmiştir. Klasik kaynaklarda da kendisinden haber verilen bu sözlüğün bu konuda araştırma yapanlar tarafından görmezden gelinmesi yüzünden bugüne kadar varlığına şüpheyle bakılan bu sözlüğün çalışmamızda işaret ettiğimiz nüshaları sayesinde artık tam ve ilmî bir neşrinin yapılma imkânı elimize geçmiş bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı *Ahterî-yi Sagîr*'in varlığını duyurmak olduğundan, bütün nüshalarının tespiti gibi ayrıntılı bir araştırmaya girişilmemiştir. Ancak eminiz ki hem Türkiye'de hem de yurtdışında bulunan yazma eser kütüphanelerinde, *Ahterî-yi Sagîr*'in çalışmamızda işaret edilen 8 nüshası dışında da birçok nüshası bulunmaktadır. Şimdilik elimizde en eski tarihli olarak yazarın ölümünden 13 sene önce yazılmış bir nüsha bulunmaktadır. Belki de araştırmalar sonucunda yazarın kendi elinden çıkmış veyahut bizzat kendisinin tashih edip onayladığı bir nüshasına da ulaşılabilecektir.

Bu çalışmada da bahsedildiği üzere, Nev'îzâde Atâyî, *Ahterî-yi Kebîr*'in bir de "Evsat" hâli olduğundan bahsetmektedir. Bu bilginin de dikkate alınması ve kütüphanelerimizde bu isimle kaydedilmiş bir sözlük olması ihtimaline karşı dikkatli olunması hususunu araştırmacılara hatırlatmak isteriz.

Sadece eserin varlığını duyurma amaçlı bu çalışmamızdan sonra eserin dünya kitaplıklarında ulaşılabilen bütün nüshalarını tespit ederek yayımlamayı düşünmekteyiz.

Kaynakça

- KIRKKILIÇ, Ahmet - Yusuf SANCAK, *Ahterî-yi Kebîr*, Ankara, TDK Yayınları, 2017.
- KILIÇ, Hulusi, "Ahterî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- İsmail b. Muhammed, *Lügat*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 GÜ 28, s.5b-308a.
- Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn* (Çev: Rüştü Balcı), C.1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.
- MURAD, Sibel -İrmak KAÇAR, "Merzifonlu İsmail bin Muhammed'e ait Arapça-Farsça-Türkçe Sözlükler Mecmuası", Uluslararası Amasya Sempozyumu, 4-7 Ekim 2017 (Basılmamış bildiri).
- DONUK, Suat, *Hadaiku'l-hakaik fi Tekmületi's-Şakaik Nev'izade Atayi'nin Şakaik Zeyli*, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2017, II.
- Şemseddîn Samî, "Ahterî", *Kamusu'l-A'lâm*, İstanbul 1889, II.

"A NEW RING TO OUR LEXICOGRAPHICAL HISTORY OR AN IGNORED WORK OF KARAHISÂRÎ:
AHTERÎ-Yİ SAGÎR"

Abstract

This study was taken by going to a book on a dictionary located in the Amasya Beyazıt Provincial Public Library. This article was prepared to share the results of our work in response to the question whether Mustafa Karahisârî would have another Arabic-Turkish dictionary which named Ahterî-yi Sagîr besides his famous Arabic-Turkish dictionary, Ahterî-yi Kebîr. We have found that there are two different dictionaries when we compare this dictionary, which is registered with the name Ahterî-yi Sagîr in the mecmua, with Ahterî-yi Kebîr published by TDK.

Biographical sources have been applied to solve this problem and it is seen that the possibility of existence of this verbal existence which is known in the classical sources such as Hadâik al-Hakâyik Fî Tekmületi's-Şakâyık, Keşfü'z-Zunûn and Kamusu'l-A'lâm is rejected in the article of DIA about the Ahterî-yi Kebîr and in the publication of the TDK. However, in the researches we have made in the manuscript libraries, 8 copies of Ahterî-i Sagîr have been identified. These 8 copies are identical to each other and are different from Ahterî-yi Kebîr. As a result of examinations we have made on Ahterî-yi Sagîr and Ahterî-yi Kebîr, we have come to the conclusion that these two works were prepared by Mustafa Karahisârî as two different Arabic-Turkish dictionaries.

Keywords

Mustafa Karahisârî, Ahterî-yi Kebîr, Ahterî-yi Sagîr, dictionary.